

ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА ЯК РІЗНОВИД ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано ознаки правоохоронної діяльності; охарактеризовано поняття «юридична допомога» та його співвідношення з поняттям «правова допомога»; запропоновано авторське визначення юридичної допомоги як різновиду правоохоронної діяльності

Конституція України встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. У цьому контексті варто погодитись з думкою про те, що визнання державою прав людини шляхом закріплення їх у Конституції та інших законодавчих актах розглядається лише як перший крок до їх утвердження й реалізації. Держава повинна докладати всіх зусиль для гарантування, охорони й захисту прав людини, що визначає головний напрям гуманізації державної діяльності, цивілізовані риси правового демократичного устрою суспільства [2, с. 6]. Важливим засобом забезпечення виконання конституційних положень, у тому числі й вищенаведених, є правоохоронна діяльність спеціально уповноважених на це суб'єктів. Зауважимо, що одним із найголовніших різновидів правоохоронної діяльності, що покликаний забезпечувати дотримання, своєчасний захист і поновлення законних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, є юридична допомога. Так, низка авторів цілком справедливо відносять юридичну допомогу до одного з видів правоохоронної діяльності [3, с. 71–72; 4, с. 11–14; 5, с. 45]. Окрім цього, надання кваліфікованої юридичної допомоги відносять до напрямів (функцій) правоохоронної діяльності [6, с. 7; 7, с. 12; 8, с. 1]. Однак із цим важко погодитись, оскільки назване слід віднести до видів правоохоронної діяльності, взявши за критерій класифікації зміст діяльності (змістовний критерій) [3, с. 84]. При цьому варто зазначити, що на сьогодні в наукових колах немає чіткої позиції щодо визначення, ролі та місця юридичної допомоги серед інших видів правоохоронної діяльності. Перш за все це пов'язано з відсутністю регулювання даного питання на законодавчому рівні. По-друге, серед самих вчених не існує єдиного сприйняття поняття самої правоохоронної діяльності та конкретних її видів, існує кілька підходів до цих проблем. Усе перерахо-

ване негативним чином впливає на якісне формування інституту юридичної допомоги в Україні.

Вивченню проблем правоохоронної діяльності в цілому й такого її різновиду, як юридична допомога, присвячені праці таких учених-правознавців, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, Ю. А. Ведерников, В. М. Гаращук, Р. А. Калюжний, Т. О. Коломєць, А. Т. Комзюк, О. М. Музичук, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, І. С. Самощенко, О. Ф. Скакун, О. Ю. Синявська, В. Є. Студенікін, О. В. Тюріна, О. Д. Тихомиров, М. М. Тищенко тощо. Не ставлячи під сумнів важливість проведених досліджень, слід визнати, що питанням визначення юридичної допомоги як різновиду правоохоронної діяльності увага майже не приділялась. Таким чином, на сьогодні дійсно назріла необхідність з'ясування сутності юридичної допомоги як різновиду правоохоронної діяльності.

Перш ніж перейти до визначення юридичної допомоги як різновиду правоохоронної діяльності, необхідно зрозуміти, що являє собою правоохоронна діяльність в цілому. Проблема дослідження правоохоронної діяльності належить до проблем функцій права, функцій держави та її органів, а також форм їх здійснення; правоохоронної системи, юридичної діяльності, реалізації права [9, с. 20]. Соціальна обумовленість і необхідність правоохоронної діяльності полягає в тому, що спільна діяльність людей і соціалізація людини можливі лише в межах соціального співтовариства [10, с. 15]. Термін «правоохоронна діяльність», попри його важливість свого законодавчого закріплення не отримав. У юридичній літературі існує декілька підходів до розуміння даного терміна. Для одних авторів правоохоронна діяльність – це лише діяльність компетентних державних органів у сфері боротьби зі злочинами. Інакше кажучи, ставиться знак рівності між поняттям правоохоронної діяльності і поняттям боротьби зі злочинністю. Для других – це боротьба зі злочинами й іншими правопорушеннями (в

основному тими, що їх прийнято називати адміністративними проступками). Для третіх – це діяльність щодо підтримання суспільного порядку (патрулювання в громадських місцях, при проведенні масових заходів – демонстрацій, мітингів, пікетувань тощо) [3, с. 57–58; 0, с. 6;]. Однак у широкому значенні правоохоронну (правозахисну) діяльність розуміють як будь-яку діяльність, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини в обсязі, визначеному та закріпленому в міжнародно-правових документах [12, с. 79]. О. Д. Тихомиров та Ю. А. Ведерников зазначають, що особливості правоохоронної діяльності держави знаходяться на «перехресті» особливостей її функцій, місця та ролі в теоретичних конструкціях механізмів держави та правового регулювання [13, с. 170].

До ознак правоохоронної діяльності можна віднести те, що вона:

1) спрямована на охорону прав та свобод громадян, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин;

2) реалізується на підставі та відповідно до закону і переважно у відповідній процесуальній формі;

3) при її здійсненні застосовуються, як правило, правові засоби;

4) здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі [3, с. 68].

О. М. Бандурка визначає правоохоронну діяльність як державну діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності до закону та при неухильному дотриманні встановленого ним порядку [6, с. 6].

На думку О. В. Тюріної, правоохоронну діяльність слід розуміти як певний різновид правозастосовчої діяльності, яка є однією із специфічних форм реалізації права та полягає в тому, що це одна із форм активної організаційно-владної діяльності компетентних органів, які діють від імені держави за її повноваженнями [14, с. 7–8].

В. Є. Студенікін вважає, що правоохоронна діяльність являє собою діяльність, яка спирається на підвалини законності та правопорядку, функції з охорони прав і свобод людини й громадянина, власності та суспільного порядку, конституційного ладу від злочинних посягань та правопорушень, а також попередження (профілактика) злочинів, де зазначені функції притаманні державним органам і громадським об'єднанням (організаціям) [15, с. 58].

З огляду на вищенаведене слід наголосити на тому, що правоохоронну діяльність, на на-

шу думку, ні в якому разі не можна розглядати лише в контексті боротьби зі злочинністю, оскільки сфера охорони права значно ширша за сферу боротьби зі злочинністю. Право повинно охоронятися й від інших проявів його порушення; так, недопустимими є факти зловживання правом. Важливими є також профілактика порушень норм права, діяльність щодо забезпечення обумовленого соціальними, економічними, моральними, культурними, історичними та іншими чинниками закріпленого Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами порядку життя й діяльності громадян України та інших осіб, що проживають в Україні, а також інтересів суспільства та держави [3, с. 58]. Головне в правоохоронній діяльності не покарання, а відновлення порушеного права й відшкодування збитків, тоді як покарання – це один із засобів запобігання майбутнім правопорушенням як з боку цієї особи, так й інших [16, с. 106]. Якби діяльність держави щодо правоохорони виявлялася тільки з моменту правопорушення або його виявлення й зводилася б лише до впливу на порушників, то її соціальна цінність була б значно меншою. Зміст і призначення правоохорони полягає насамперед у тім, щоб забезпечити перетворення вимог норм права в життя, не допускаючи їх порушення [17, с. 31].

Окрім цього, на нашу думку, правоохоронну діяльність не можна ототожнювати з діяльністю лише державних органів. Залучення до правоохоронної діяльності як громадських формуваль, так і окремих громадян істотно посилює ефективність протидії правопорушенням та охорони прав і свобод громадян [16, с. 113]. Так, у ст. 59 Конституції України зазначено, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [1]. Таким чином, законодавець до одного із суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності (а саме її різновиду – юридичної допомоги) відносить адвокатуру. Однак, як відомо, адвокатура не є державним органом, адже відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру» адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу [18].

Більш того, Конституційний Суд України в своєму рішенні встановлює, що положення ч. 1

ст. 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого й підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, господарському, адміністративному і кримінальному судочинстві [19].

О. Д. Тихомиров зазначає, що подолання статистських традицій у праворозумінні, зокрема правоохоронної діяльності, зумовлює необхідність визнання як суб'єкта правоохоронної діяльності не тільки держави, але й громадян, їх об'єднань, суспільства в цілому, безумовно з урахуванням відповідного розподілу між ними компетенції, форм, способів і заходів здійснення такої діяльності [20, с. 111]. Держава повинна частково передати свої правоохоронні функції недержавним організаціям, які готові займатися правоохоронною діяльністю [21, с. 8].

Зрозуміло, що, окрім вищенаведених суб'єктів, юридичну допомогу надають й державні органи. Так, у ст. 1 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку зафіксовано, що такі особи з високим ступенем відповідальності виконують свої обов'язки, як того вимагає їхня професія, служать суспільству і захищають усіх осіб від протиправних актів. Згідно з п. «с» примітки до вищенаведеної статті, служба суспільству передбачає, зокрема, надання послуг та допомоги тим особам, які з особистих, економічних, соціальних чи інших причин надзвичайного характеру потребують термінової допомоги [22]. Отже, цілком природно, що й правоохоронні органи та організації є суб'єктами з надання відповідних послуг. Саме на цьому аспекті їх діяльності слід робити акцент, що дозволить виділити або відрізнити каральні органи [3, с. 72].

Не менш важливим у контексті досліджуваного питання є визначення сутності юридичної допомоги. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «допомога» тлумачиться як сприяння, підтримка в чомунбудь [23, с. 319]. Варто зазначити, що в законодавстві України поряд з терміном «юридична допомога» використовується й термін «правова допомога». Так, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» зазначає, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання *правової допомоги* (курсив наш – Г. А.) при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура [24]. Але в ст. 5 Закону України «Про адвокатуру» після визначення видів адвокатської діяльності вказано, що адвокат може здійснювати й інші види *юридичної допомоги* (курсив наш – Г. А.), передбачені законодавством.

Автори Великого енциклопедичного юридичного словника вказують, що право на правову допомогу – це одне з основних конституційних прав громадян, покликане забезпечити правовий захист прав людини в судових та інших процесах і яке надається кожному, хто потребує правової допомоги та звертається за нею [25, с. 682]. У свою чергу юридична допомога – це вид професійної соціальної діяльності, сукупність заходів щодо надання на платній або безоплатній основі відповідних правових послуг громадянам, службовим особам, організаціям, підприємствам, установам тощо, яка має на меті їх правильну орієнтацію в чинному законодавстві, різноманітних правових ситуаціях, захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у судах й інших державних органів, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності і правопорядку [25, с. 976].

Таким чином, з огляду на законодавчі положення та визначення, що надаються вченими-правознавцями, можемо зробити висновок, що терміни «правова допомога» та «юридична допомога» є тотожними, а отже, можуть використовуватись як рівнозначні.

Термін «правова допомога» отримав законодавче закріплення у Законі України «Про безоплатну правову допомогу». Так, згідно зі ст. 1 вищезазначеного Закону, правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. У вказаному Законі надається й визначення поняття «правові послуги» – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань;

складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [17].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», юридичні послуги є різновидом соціальних послуг, які, у свою чергу, визначені як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Самі ж юридичні послуги відповідно до вищенаведеного закону визначаються як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо) [26].

Конституційний Суд України встановлює, що право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [19]. Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати

таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [27].

Надання кваліфікованої юридичної допомоги – вид правоохоронної діяльності щодо правової допомоги юридичним особам, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства у спірних питаннях з охорони права, захисту фізичних осіб від обвинувачення та державного гарантування охорони прав громадян відповідними органами та організаціями [3, с. 86]. У динамічному державному житті зросла ймовірність порушень права без формальних порушень закону. Тому захист прав громадян потрібен, незважаючи на наявність системи контролю за законністю з боку органів прокуратури, контрольних повноважень інших органів [28, с. 18].

Особлива соціальна значущість права на правову допомогу полягає у тому, що воно є своєрідним посередником у реалізації особою інших прав. У деяких випадках особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правову допомогу, оскільки процесуальне законодавство України має досить формалізований характер [29, с. 129].

Таким чином, юридичну допомогу як різновид правоохоронної діяльності можна визначити як діяльність, що спрямована на захист й поновлення прав, свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб, а також їх орієнтування в законодавстві України шляхом надання їм кваліфікованої юридичної допомоги уповноваженими на це державою суб'єктами.

Список використаної літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України : монографія / О. В. Негодченко. – Д. : Юрид. акад. МВС України, 2002. – 416 с.
3. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кучук Андрій Миколайович. – К., 2007. – 213 с.
4. Скрипнюк В. М. Правоохоронна діяльність у системі органів державної влади / В. М. Скрипнюк // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 1. – С. 8–16.
5. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Й. І. Горінецький. – К., 2005. – 203 с.
6. Судебные и правоохранительные органы Украины : учебник / под ред. А. М. Бандурки. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. – 350 с.
7. Юзикова Н.С. Система судебных и правоохранительных органов Украины / Н. С. Юзикова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Днепропетровск : УкО ИМА, 2000. – 280 с.
8. Рьжаков А. П. Правоохранительные органы : краткий курс / А. П. Рьжаков. – М. : Контракт ; Инфра-М, 2002. – 267 с.
9. Степаненко Ю. В. Понятие и содержание правоохранительной деятельности / Ю. В. Степаненко // Российский следователь. – 2003. – № 8. – С. 20–28.
10. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фатхутдінов Василь Гайнулович. – К., 2006. – 223 с.

11. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посіб. / за ред. І.Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової, О. М. Толочка. – Х. : Право, 2000. – 270 с.
12. Тюріна О. Правоохоронні органи: питання теоретичного осмислення та нормативного визначення / О. Тюріна // Право України. – 2001. – № 5. – С. 79–80.
13. Тихомиров О. Д. Діалектика змісту та форми правоохоронної діяльності / О. Д. Тихомиров, Ю. А. Ведерников // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1995. – С. 166–173.
14. Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Тюріна Оксана Володимирівна. – К., 2001. – 18 с.
15. Студеникин В. Е. Понятие, признаки и основные виды правоохранительной деятельности / В. Е. Студеникин // Право: теория и практика. – 2003. – № 13. – С. 54–58.
16. Завальний А. М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Завальний Андрій Миколайович. – К., 2007. – 192 с.
17. Про безоплатну правову допомогу : закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
18. Про адвокатуру : закон України від 19 груд. 1992 р. № 2887-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 55 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листоп. 2000 р. № 13-зп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.
20. Тихомиров О. Д. Теоретичні питання правоохоронної діяльності / О. Д. Тихомиров // Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році) : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 1–2 лют. 1994 р.). – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. – С. 110–112.
21. Сачаво А. Г. Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. Г. Сачаво. – К., 2004. – 20 с.
22. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка // Советская юстиция. – 1991. – № 17. – С. 22–24.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
24. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.
25. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
26. Про соціальні послуги : закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 верес. 2009 р. № 23-зп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.
28. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. / В. С. Ковальський (кер. авт. кол.), В. Т. Білоус, С. Е. Демський та ін. ; відп. ред. Я. Кондратьєв. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 320 с.
29. Юшкевич О. Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг / О. Г. Юшкевич // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 129–135.

Надійшла до редколегії 11.02.2012

АНИКЕЕВ Г. Б. ЮРИДИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ КАК ВИД ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проанализированы признаки правоохранительной деятельности; охарактеризовано понятия «юридическая помощь» и его соотношение с понятием «правовая помощь»; предложено авторское определение юридической помощи как вида правоохранительной деятельности.

ANIKEEV G. LEGAL ASSISTANCE AS A KIND OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

The characteristics of law enforcement activity are analyzed, the concept of «legal assistance» and its relationship with the term «legal aid» are described and author's definition of legal aid as a kind of law activity is proposed.